

Η ΦΥΣΗ ΣΤΟ ΠΟΙΗΤΙΚΟ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Σκοπός του παρακάτω δοκιμίου είναι να επιχειρήσει μια συνολική ανάγνωση του όγκου των *Αυτογράφων* του Σολωμού, δίχως περιοριστικές τάσεις που θα επέβαλλαν την οποιαδήποτε εσωτερική τομή μέσα στο έργο. Επιλέγοντας μια από τις κυριότερες θεματικές της ποίησης του Σολωμού, τη φύση, ο συγγραφέας επιχειρεί να φέρει στο φως την εν εξελίξει πορεία αυτού του μοτίβου και να καταδείξει τις διαφορετικές του εκφάνσεις μέσα από την ανάγνωση συγκεκριμένων ποιητικών κειμένων. Φύση και Τέχνη, Φύση και Θάνατος, Φύση και Άνθρωπος, είναι μονάχα μερικά από τα εννοιολογικά ζεύγη με τα οποία καταγίνεται το έργο του Σολωμού. Κοινός παρονομαστής και συνδετικός κρίκος όλης αυτής της μακράς πορείας παραμένει η Φύση με τις διάφορές της εκφάνσεις, υποδεικνύοντας έτσι μια αντιμετώπιση του σολωμικού έργου ως μια αέναη δημιουργία με μία μοναδική αρχή και κανένα τέλος.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Σολωμός, φύση, Ρομαντισμός, ελληνική ποίηση.

ABSTRACT: The aim of this essay is to undertake a full reading of Solomos' volume of *Autographs*, with no constrictive tendencies able to impose any kind of internal censorship on the work. The writer chooses one of the main topics of Solomos' poems, that is nature, and tries to disclose its progressive development and to plainly illustrate the diversity of expressions that ensue from the reading of some particular poems. Nature and Art, Nature and Death, Nature and Man: these are just some of the couples of concepts with which Solomos deals with in his oeuvre. The all-present element and the link in this long process is Nature, in its many representations, pointing out a way to interpret Solomos' work as an infinite creation, with a beginning and no end.

KEYWORDS: Solomos, nature, romanticism, Greek poetry.

1. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ

Ο Διονύσιος Σολωμός γεννήθηκε στη Ζάκυνθο το 1798. Πατέρας του ήταν ο κόντης Νικόλαος, κρητικής καταγωγής, και μητέρα του η νεαρή πληβεία Αγγελική Νίκη. Πρώτος δάσκαλος του νεαρού Διονυσίου στάθηκε ο εξόριστος ιταλός απ' την Κρεμόνα, Don Santo Rossi. Μερικά χρόνια μετά το θάνατο του πατέρα του, σε ηλικία μόλις δέκα ετών, ο κηδεμόνας του Σολωμού τον στέλνει για σπουδές στην Ιταλία, όπου και θα παραμείνει μέχρι το 1818. Στην Ιταλία ο νεαρός φοιτητής γνωρίζει και συναναστρέφεται τους σημαντικότερους λογοτέχνες της εποχής, όπως ο Monti, ο Giordani, και ο Luigi Bello, παρακολουθεί με ενδιαφέρον το κίνημα του ιταλικού ρομαντισμού, που την περίοδο εκείνη γεννάται και εξελίσσεται κυρίως στη βόρεια Ιταλία, και μελετά με πάθος την ιταλική λογοτεχνία. Κατά την ίδια περίοδο ξεκινά να συνθέτει τα πρώτα του ποιήματα στα ιταλικά μέσα στα οποία διαφαίνεται έντονη η επίδραση των ιταλικών γραμμάτων και της ιταλικής μετρικής¹. Το επίπεδο αυτών των ποιημάτων ακόμα, όμως, δεν ξεπερνά τα όρια μιας απλής ποιητικής προσπάθειας που φανερώνει τις ρίζες και τις επιρροές της στον ιταλικό κλασικισμό².

Το 1818, και αφού έχει κατορθώσει να πάρει το πτυχίο του, μετά την μακρόχρονη αυτή διαμονή του στην Ιταλία, τη χώρα που του χάρισε οπωσδήποτε τις βάσεις της πνευματικής του διαμόρφωσης, επιστρέφει στην πατρίδα του. Στην επανένταξή του στο περιβάλλον της γενέτειρας νήσου, όμως, θα συναντήσει αρκετά προβλήματα προσαρμογής, κυρίως αναφορικά με τη μητρική του γλώσσα, εξαιτίας της μακρόχρονης του απουσίας από την πατρίδα. Για το λόγο αυτό κυρίως, συνεχίζει να συνθέτει τα ποιήματα του αποκλειστικά στην ιταλική γλώσσα. Έτσι, το 1822 εκδίδει την πρώτη του ποιητική συλλογή που τιτλοφορείται *Rime Improvisate* και που θα παραμείνει η μοναδική συλλογή που θα κατορθώσει να ολοκληρώσει μέχρι το τέλος της ζωής του. Παράλληλα, όμως, εμφανίζονται οι πρώτες του προσπάθειες να γράψει ποίηση και στα ελληνικά. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των προσπαθειών περιορίζεται σε αραδικές επιρροές που φανερώνουν, ακόμα μια φορά, την έντονη ιταλική του επιρροή. Τέλος, αυτήν την περίοδο στην ελληνική γλώσσα γράφει και μερικά σατυρικά κείμενα στα οποία συχνά εισάγει φράσεις και λέξεις όχι μονάχα ιταλικές αλλά και γαλλικές, λατινικές, καθώς και πολλούς ιδιωματοπισμούς του νησιού του, εμπαιζοντας με τον τρόπο αυτό τη μεικτή γλώσσα που χρησιμοποιούσε η ζακυνθινή αριστοκρατία της εποχής.

¹ M. PERI, *In margine alla formazione poetica di Dionisio Solomòs*, Padova 1979, σελ.11.

² V. ROTOLO, «Dionisios Solomòs fra la cultura italiana e la cultura greca», στο: *Da Malebolge alla Senna. Studi letterari in onore di Giorgio Santangelo*, Palombo, pp. 578-579.

Παρ' όλα αυτά, οι προσπάθειές του να συνθέσει στην ελληνική γλώσσα παρουσιάζουν αρκετές γλωσσικές δυσκολίες που συχνά συνοδεύονται και από τη χρήση ενός πολύ φτωχού λεξιλογίου. Τα ελαττώματα αυτά διαφαίνονται ακόμα καθαρότερα αν κανείς επιχειρήσει να συγκρίνει τα ελληνικά κείμενα με τα συνθέματα στα ιταλικά της ίδιας περιόδου. Ό, τι περισσότερο, όμως, ενδιαφέρει από αυτήν την ποιητική παραγωγή δεν είναι τόσο το επίπεδο που ο ποιητής κατορθώνει να φθάσει, όσο η παράλληλη σύνθεση στις δύο γλώσσες. Ακριβώς τα χρόνια αυτά, αρχίζει να εκδηλώνεται ξεκάθαρα ένας διχασμός αναφορικά με τη χρήση της γλώσσας που ο Σολωμός επιλέγει για την ποίησή του: από τη μία μεριά έχουμε τη γλώσσα της παιδείας και της πνευματικής διαμόρφωσής του, τα ιταλικά, και από την άλλη τη γλώσσα των παιδικών του χρόνων, τη μητρική του γλώσσα, τα ελληνικά.

Εν τω μεταξύ, το 1821, ξεσπά στην Ελλάδα ο Αγώνας για την Εθνική Ανεξαρτησία από τον τουρκικό ζυγό. Ο ποιητής, συνεπαρμένος από τον ενθουσιασμό του για τις πρώτες νίκες των Ελλήνων, εγκαταλείπει την αρκαδική θεματογραφία και προσπαθεί να υμνήσει με τους στίχους του τον αγώνα των συμπατριωτών του. Γράφοντας μερικά χρόνια αργότερα σ' ένα ιταλό φίλο του, ο ίδιος ο Σολωμός θα παραδεχθεί πως δε θέλει «che da alcuno si sospetti, che mentre si vince in Maratona io me ne stia a cantare d'un pastorello stesso su un cataletto»³. Έτσι, το 1823 και μέσα μονάχα σε ένα μήνα, θα γράψει στα ελληνικά τον *Ύμνο εις την ελευθερίαν*. Με το ποίημα αυτό ο Σολωμός κατορθώνει να επιτύχει για πρώτη φορά στην ποιητική του καριέρα, γράφοντας στην μητρική του γλώσσα, ένα ολοκληρωμένο ποιητικό αποτέλεσμα. Το ποίημα αποτελείται από 158 τετράστιχες στροφές οκτασύλλαβων στίχων σε πλεκτική ομοιοκαταληξία, σύμφωνα με ένα μετρικό μοντέλο αρκετά διαδεδομένο στην Ιταλία που, όπως πολύ σωστά θυμίζει ο ιταλός νεοελληνιστής V. Rotolo, ο Monti το κατέστησε διάσημο με το «Bella Italia, amate sponde»⁴. Ο Σολωμός, σε μία γλώσσα που διακρίνεται για την σιγουριά της σε σχέση με την προγενέστερη ποιητική παραγωγή και σε ένα γρήγορο και ανάλαφρο ρυθμό, υμνεί στον *Ύμνο* τις νικηφόρες μάχες των Ελλήνων κατά τα πρώτα χρόνια της Επανάστασης:

*Σε γνωρίζω από την κόψη
Του σπαθιού την τρομερή
Σε γνωρίζω από την όψη
Που με βία μετράει τη γη.*

³ Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *Αλληλογραφία*, επιμ. Α. Πολίτης, Ίκαρος, 1991, σελ. 87.

⁴ V. ROTOLO, *ό. π.*, σελ. 589.

*Απ' τα κόκαλα βγαλμένη
 Των Ελλήνων τα ιερά,
 Και σαν πρώτα ανδρειωμένη
 Χαίρει, ω χείρει, Ελευθεριά!*⁵

Σ' αυτό το σημείο, νομίζω πως τρία κυρίως στοιχεία είναι ανάγκη να τονιστούν:

1. Η στιχοποιία στα ελληνικά, που αν και με κάποια ελαττώματα, φανερώνει ξεκάθαρα τη γλωσσική εξέλιξη του ποιητή σχετικά με τη μητρική του γλώσσα.
2. Η εγκατάλειψη της αρκαδικής θεματογραφίας και των σατυρικών ποιημάτων που περιορίζονταν στη ζακυνθινή κοινωνία της εποχής και η ακόλουθη στροφή προς μια θεματογραφία ευρύτερη διαποτισμένη από ένα έντονο πατριωτικό πάθος.
3. Το πέρασμα από τα σύντομα ποιήματα της αρχικής ποιητικής παραγωγής σε ένα μακρύ σύνθεμα, όπου η έννοια για τη μορφική τελειότητα ανάγεται πλέον μέσα στο ποιητικό αποτέλεσμα ως πρωταρχικός σκοπός, και η επιρροή της σχεδόν αποκλειστικά από την ιταλική μετρική.

Σύμφωνα με τα παραπάνω δεν είναι δύσκολο να παρατηρηθεί ότι ο Σολωμός με τον *Ύμνο* βρίσκεται οριστικά σε μία «διαδικασία ελληνοποίησης». Ο ελληνικός πατριωτικός χαρακτήρας ξαναζωντανεύει και διαπερνά τους στίχους βασισμένος αρμονικά στα μετρικά σχήματα της ιταλικής κουλτούρας στην οποία επίσης ανήκει και ο ποιητής. Σ' αυτό το σημείο θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για μια διπολική δημιουργία: από τη μία πλευρά ο ελληνικός χαρακτήρας και από την άλλη η ιταλική μετρική, η μορφή. Σ' αυτό το σημείο, πιστεύω πως δεν έχει τόση σημασία να μιλήσει κανείς για διχασμό ή για συγχώνευση· αυτό που είναι πιο ενδιαφέρον είναι ότι ο ποιητής ακολουθεί την ίδια μέθοδο ποιητικής παραγωγής και στα επόμενα έργα του, όπως για παράδειγμα στο *Εις το θάνατο του Λορδ Μπάιρον*, το οποίο έγραψε αμέσως μετά τον *Ύμνο* και στο οποίο υπάρχουν περισσότερα ελαττώματα σχετικά με το προηγούμενο ποίημα. Κάποια χρόνια αργότερα, προσπαθώντας να διορθώσει ή μάλλον να ξαναγράψει κάποια μέρη του *Εις το θάνατο του Λορδ Μπάιρον*, ο Σολωμός προσθέτει στο τέλος του ποιήματος επεξηγηματικά σχόλια που

⁵ Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *Ποιήματα*, επιμ. Λ. Πολίτης, 1971, σελ. 71.

αφορούν και την ποιητική του· αναφέρω μόνο ένα που μου φαίνεται αρκετά ενδεικτικό:

«Η δυσκολία την οποία αισθάνεται ο συγγραφέας (ομιλώ διά τον μεγάλο συγγραφέαν) δεν στέκει εις το να δείξη φαντασίαν και πάθος, αλλά εις το να υποτάξει αυτά τα δύο πράγματα με καιρό και με κόπο εις το νόημα της Τέχνης»⁶.

Θεωρώ ότι σ' αυτήν τη σκέψη δύο στοιχεία χρήζουν προσοχής:

1. Η προσθήκη της παρενθετικής πρότασης, «ομιλώ διά τον μεγάλο συγγραφέαν», με την οποία ο Σολωμός επιβεβαιώνει σχεδόν ότι δεν έχει στο μυαλό του κανένα άλλο είδος συγγραφέα εκτός από τον «μεγάλο συγγραφέα».
2. Και ότι σύμφωνα με τον Σολωμό, το έργο ενός μεγάλου συγγραφέα δεν εξαρτάται μόνο από τη φαντασία και το πάθος, αλλά περισσότερο από το πώς μπορεί ο ποιητής να υποτάξει αυτά τα δύο στοιχεία μέσα στην τέχνη του.

Δύο ζητήματα αναδύονται από όλα τα παραπάνω:

1. Η χρήση του ρήματος «υποτάσσομαι» που, όπως σωστά έχει παρατηρηθεί και από την κριτική, αποδίδει εύστοχα την ταλαιπωρία που συναντά ο ποιητής στην προσπάθειά του να βάλει σε τάξη, παραμένοντας πιστός στις αρχές που ο ίδιος έχει επιβάλει στον εαυτό του, την ρομαντική ορμή που πηγάζει από την «φαντασίαν και το πάθος».
2. Ο Σολωμός, γράφοντας αυτήν την περίοδο το *Διάλογο*, στον οποίο υπερασπίζεται τη δημοτική γλώσσα, χρησιμοποιεί το ίδιο ρήμα, δηλαδή «υποτάσσομαι», εφαρμόζοντας στον αγώνα του συγγραφέα για τη γλώσσα την εννοιολογική αντίθεση «υπακούω-νικώ», αντίθεση που χρησιμοποίησε και ο Άγγλος φιλόσοφος Francis Bacon για να εκφράσει τον αγώνα του ανθρώπου ενάντια στην φύση⁷.

Η θετική αντιμετώπιση της δημοτικής γλώσσας στο *Διάλογο* θα οδηγήσει το Σολωμό τα επόμενα χρόνια σε μια συστηματική μελέτη της νεοελληνικής λογοτεχνίας και της μετρικής –συμπεριλαμβανομένων των δημοτικών τραγουδιών–, προσπαθώντας ν' ανακαλύψει ξανά τα πιο ουσιαστικά στοιχεία της νεοελληνικής ποίησης και να εμψυχήσει μέσα σ' αυτά την έμπνευση του. Σχετικά

⁶ Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *Αυτόγραφα Έργα*, τόμ. 2^{ος}, επιμ. Λ. Πολίτης, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1964, σελ. 245 (Α, 5-11).

⁷ V. ROTOLO, *ό. π.*, σελ. 592.

με αυτό το θέμα γράφει σε ένα σχόλιο που ανάγεται σ' αυτήν την περίοδο: «E la forma sia l'abito del vero senso profondo di ogni cosa». Αυτή την περίοδο, όμως, ο Σολωμός πέρα από την ιδιαίτερη προσοχή με την οποία πραγματεύεται τη μορφή μέσα στα έργα του, διαμορφώνει και τις βασικές του γλωσσικές επιλογές, ζήτημα που σχετίζεται άμεσα με «l'abito del vero senso profondo di ogni cosa». Πράγματι, στην υπεράσπιση της δημοτικής γλώσσας των προηγούμενων χρόνων, τώρα προστίθεται και το προσωπικό ύφος του ποιητή. Σε μια επιστολή του 1833 γράφει σχετικά με το θέμα:

«Delle lingue è a dire quello che dice Machiavelli di tutte le umane istituzioni; non essere cioè salute quando è corruzione, se non tornando ai principi [...]. Io godo che si prendano le mosse dalle canzoni popolari; ma vorrei che chi si usa della lingua clefta [cioè la poesia popolare] lo facesse Virtualmente, non Formalmente, m'intendi? E a quanto poetare, poni mente, Giorgio mio, che è bene sì, piantarsi su quelle orme, ma non è bene fermarvisi: conviene alzarsi perpendicolarmente [...]. La poesia clefta è bella ed interessante come ingenua manifestazione fatta dai Clefti della vita, del loro pensare e del loro sentire. Non ha l'istesso interesse in bocca nostra: la nazione vuole da noi il tesoro dalla nostra Intelligenza individuale vestito nazionalmente [...]»⁸.

Σ' αυτό το σημείο είναι ενδιαφέρον να τονισθεί ότι η «υπέρβαση» της υπεράσπισης της δημοτικής γλώσσας –που στο παρελθόν ταυτιζόταν με τον αγώνα εναντίον της φύσης σύμφωνα και με τον Βαρον– στον Σολωμό εξελίσσεται παράλληλα με τη διαδικασία ελληνοποίησης. Όλο αυτό συμβαίνει, παραδόξως, δίχως ο ποιητής να εγκαταλείψει την ιταλική γλώσσα, δηλαδή τη γλώσσα της παιδείας του, η οποία θα παραμείνει για τον ίδιο, μέχρι το τέλος της ζωής του, η γλώσσα στην οποία θα αποτυπώσει τους στοχασμούς του στα αυτόγραφα του με εξαιρετική καθαρότητα και ακρίβεια. Παράλληλα, η ελληνική γλώσσα, αρχής γενομένης από το 1833, αποκτά όλο και περισσότερο το ρόλο μιας δημιουργικής γλώσσας, μιας ποιητικής γλώσσας. Θα μπορούσαμε να πούμε, λοιπόν, ότι στο Σολωμό τα ιταλικά αντιπροσωπεύουν την τέχνη, το τέχνασμα (*artificio*), το φίλτρο της λογικής και παράλληλα τον φραγμό της απεριόριστης φαντασίας και του πάθους, ενώ τα ελληνικά, μητρική γλώσσα που ο ποιητής συνεχίζει να καλλιεργεί με τη βοήθεια και της ιταλικής κουλτούρας από τη νεανική ως την ώριμη του ηλικία, αντιπροσωπεύουν τη φύση, η οποία του προσφέρει, ακριβώς, την ορμή της ποιητικής έμπνευσης και την ελευθερία της φαντασίας⁹.

Το σχήμα αυτό, αν και λίγο τεχνητό, δεν είναι εντελώς άσχετο με το ζήτημα της σχέσης του ανθρώπου με τη φύση, θέμα που κατέχει μία σταθερή θέση στην

⁸ Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *Αλληγογραφία*, επιμ. Α. Πολίτης, Ίκαρος, 1991, σελ. 252.

⁹ V. ROTOLO, *ό. π.*, σελ. 597.

μετέπειτα ποιητική παραγωγή του Σολωμού: μεταξύ ιταλικών και ελληνικών, πάθους και μορφής, μεταξύ φύσης και κουλτούρας βρισκουμε πάντα τον Σολωμό: τον ποιητή, τον άνθρωπο, το άτομο. Κουλτούρα-μορφή, φύση-έμπνευση, ποιητής-άνθρωπος: τα τρία αυτά ζευγάρια αποτελούν για τον Σολωμό τις βάσεις πάνω στις οποίες γεννάται και διαμορφώνεται το ζήτημα της σχέσης μεταξύ του ανθρώπου και της φύσης. Τα τρία ποιήματα που ακολουθούν, *Ο Κρητικός*, *Οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι* και *Ο Πόρφυρας* αποτελούν μία άτυπη τριλογία στην οποία αναπτύσσεται το θέμα αυτό.

2. Ο ΚΡΗΤΙΚΟΣ

Το ποίημα συνιστά ένα από τα θεμέλια της ποιητικής παραγωγής του Σολωμού τόσο για το υψηλότατο επίπεδο γλωσσικής και ποιητικής ποιότητας που κατακτά ο ποιητής όσο και για τη διαδικασία ελληνοποίησής του. Στον *Κρητικό*, που στηρίζεται σ' ένα αρχιτεκτονικό σχέδιο αρκετά περίπλοκο¹⁰, ο Σολωμός εγκαταλείπει την ιταλική μετρική και χρησιμοποιεί ένα στίχο παραδοσιακά ελληνικό, το Κρητικό Δίστιχο. Αν πλάι στη μετρική επιλογή του Κρητικού Δίστιχου παρατηρήσουμε και το θέμα που αναπτύσσεται σ' αυτό το ποίημα, ελληνικό και αυτό όπως και το μέτρο που χρησιμοποιείται, αλλά πλέον χωρίς ίχνος πατριωτισμού, δεν είναι δύσκολο να συμπεράνουμε ότι *Ο Κρητικός* αποτελεί έναν σταθμό, μία ανατροπή στην ποίηση του Σολωμού.

Ο Κρητικός (1833) «αφηγείται» την ιστορία ενός εξόριστου ναυαγού από την Κρήτη –κι ας θυμηθούμε στο σημείο αυτό ότι ο Σολωμός κατάγεται από την Κρήτη– και τον αγώνα του κατά τη διάρκεια μιας καταγίδας στην προσπάθεια του να σώσει την αρραβωνιαστικιά του. Έχοντας χάσει πατρίδα, οικογένεια, συντρόφους και φίλους στην Κρήτη, η αρραβωνιαστικιά γίνεται για τον πρωταγωνιστή το «τελευταίο κλωνάρι» απ' το οποίο κρατιέται ο ναυαγός. Στον αγώνα μέσα στη θάλασσα, όμως, παρουσιάζον-ται στον κρητικό δύο παράξενα φαινόμενα. Το πρώτο είναι η εμφάνιση ενός γυναικείου προσώπου που ο κρητικός εκλιπαρεί προκειμένου η οπτασία να σώσει την αρραβωνιαστικιά του, χωρίς όμως να έχει κανένα αποτέλεσμα:

*Βοήθα, Θεά, το τρυφερό κλωνάρι μόνο νάχω
Σε γκρεμό κρέμονται βαθύ, κι' αυτό βαστώ μονάχο¹¹.*

¹⁰ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Δ. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ, *Οι εποχές του «Κρητικού»*, Αθήνα: Λέσχη, 1975.

¹¹ Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *Ποιήματα*, επιμ. Λ. Πολίτης, Έκδοσης, 1971, σελ. 202.

Το δεύτερο είναι ένας γοητευτικός ήχος που ακούγεται ξαφνικά στην ταραγμένη θάλασσα ξεγελώντας τον κρητικό και προσκαλώντας τον να τον ακολουθήσει:

*Μ' άδραχνεν όλη την ψυχή και νάμπη δεν ημπορεί
Ο ουρανός, κι' η θάλασσα, κι' η ακρογιαλιά, κι' η κόρη
Μ' άδραχνε, και μ' έκανε συχνά ν' αναζητήσω
Τη σάρκα μου να χωρισθώ για να τον ακλουθήσω¹².*

Ο πρωταγωνιστής εξουθενωμένος από την κούραση και από τα σαγηνευτικά καλέσματα της φύσης αποκοιμείται. Όταν ξυπνάει βρίσκεται στην ακτή. Ακουμπά ικανοποιημένος την αρραβωνιαστικιά στο έδαφος αλλά συνειδητοποιεί ότι αυτή είναι ήδη νεκρή.

Σε μια ανάγνωση του *Κρητικού* ως ποιήματος ποιητικής, πιστεύω πως χρειάζεται να τονισθεί το γεγονός ότι τα δύο στοιχεία που εμφανίζονται μέσα στη φύση και που σαγηνεύουν τον πρωταγωνιστή είναι: α) η όψη μιας γυναίκας (δηλ. η μορφή) και β) ο μαγευτικός ήχος (δηλ. η μουσική). Είναι αυτά τα δύο στοιχεία που αποσπούν την προσοχή του πρωταγωνιστή από τον αγώνα του για τη σωτηρία της αρραβωνιαστικιάς του. Έτσι, ο κρητικός συνειδητοποιεί μόνο στους δύο τελευταίους στίχους ότι η κοπέλα είναι ήδη νεκρή:

*Και τέλος φθάνω στο γιάλο την αρραβωνιασμένη,
Την απιθώνω με χαρά, κι' ήτανε πεθαμένη¹³.*

Όπως γράφει ο Σολωμός στο περιθώριο αυτών των στίχων, στα χειρόγραφα του: «Così si accorge che non si accorse, che accorgersi δεν ημπορεί»¹⁴.

Στην επαφή με τη φύση ο κρητικός χάνει το τελευταίο κλωνάρι που είχε, την τελευταία ελπίδα, τον τελευταίο σκοπό. Χωρίς πατρίδα, οικογένεια, συντρόφους και αγάπη ο πρωταγωνιστής αφηγείται την ζωή του γράφοντας το ποίημα: ένα ποίημα που αρχίζει και τελειώνει σ' ένα περιβάλλον όπου η φύση προκαλεί με τις πλάνες και την ομορφιά της την απώλεια και του τελευταίου κλωναριού, της αγάπης. Ένα ποίημα που γράφεται επάνω στις απώλειες του πρωταγωνιστή που τις αφηγείται, ένα ποίημα στο οποίο η αγάπη και ο θάνατος, στο τέλος, συναντιούνται.

Σ' αυτό το σημείο θα ήθελα να τονίσω κυρίως το διπλό χαρακτήρα της φύσης, θέμα που θα εμφανιστεί, όπως θα δούμε, ακόμα πιο ξεκάθαρα στους

¹² Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *ό. π.*, σελ. 206.

¹³ Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *ό. π.*, σελ. 206. Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *Αυτόγραφα Έργα*, τόμ. 2^{ος}, επιμ. Λ. Πολίτης, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1964, σελ. 380 (Α, 31-32).

¹⁴ Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *Αυτόγραφα Έργα, ό. π.*, σελ. 380 (Α, 31-32).

Ελεύθερους Πολιορκημένους και στον *Πόρφυρα*. Από τη μία πλευρά η γυναικεία μορφή και το γοητευτικό τραγούδι που παρουσιάζονται ως θαύμα, απ' την άλλη ο αγώνας του πρωταγωνιστή και ο θάνατος της αρραβωνιαστικιάς. Η επαφή του ανθρώπου με τη φύση αποκαλύπτει αυτόν το διττό χαρακτήρα διαγράφοντας την τραγική τους σχέση. Και αυτό συμβαίνει επειδή:

1. Η δύναμη της φυσικής ομορφιάς αποσυντονίζει τον άνθρωπο από τον αγώνα του για επιβίωση.
2. Ο άνθρωπος συνειδητοποιεί μόνο στο τέλος της πορείας του ότι δεν είχε συνειδητοποιήσει το φυσικό κίνδυνο.

Αυτά τα δύο στοιχεία, όμως, δεν περιγράφουν την εχθρική εικόνα της φύσης απέναντι στον άνθρωπο, αλλά την τραγική σχέση που γεννιέται από την επαφή τους. Στα χειρόγραφα του Σολωμού διαβάζουμε:

«Un equilibrio di Forze fra l'anima del naufrago gravida d'un gran Momento dell' Idea (che è di portar al lido il corpo della fidanzata che crede salva), e gli Impedimenti Esterni della Natura gravida d'un altro Momento Maliardo dell' Idea. Parmi che qui si profondi naturalmente il solco d'una Gran Poesia»¹⁵.

Να λοιπόν τι είναι για τον Σολωμό η ποίηση: μία ισορροπία δυνάμεων, η οποία δημιουργεί με τρόπο φυσικό την ποίηση, που με τη σειρά της το μόνο που κάνει είναι ν' ανακαλύπτει, να παρουσιάζει, με τρόπο επίσης φυσικό, τις απώλειες που ο άνθρωπος υφίσταται στην επαφή του με τη φύση κατά την διάρκεια της ζωής του. Αυτός είναι ο κεντρικός πυρήνας του συγκεκριμένου ποιήματος: η τραγική δηλαδή συνειδητοποίηση του ανθρώπου αναφορικά με τη ζωή του, στοιχείο που αποκαλύπτεται στην επαφή του με τη φύση. Αυτή η στάση, ιδωμένη όμως από ένα διαφορετικό σημείο, παραμένει σταθερή, όπως θα δούμε στη συνέχεια, και στους *Ελεύθερους Πολιορκημένους*.

3. ΟΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΟΙ

Ξεκινώντας από τον *Κρητικό*, στην ποίηση του Σολωμού η σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση αποκτά έναν αντιφατικό χαρακτήρα: αποκαλύπτει δηλαδή τόσο θετικά στοιχεία όσο και αρνητικά. Αυτή η διπλή διάσταση έχει στενή σχέση και με το θέμα της ηθικής ελευθερίας του ανθρώπου. Στον *Κρητικό* το ζήτημα αυτό έρχεται στην επιφάνεια διαμέσου της γοητείας της φύσης που

¹⁵ Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *Αυτόγραφα Έργα*, ό. π., σελ. 380 (Α, 19-27).

ενσαρκώνεται ποιητικά στο όραμα της γυναίκας και της σαγηνευτικής μουσικής, τα οποία με τη σειρά τους αντιτίθενται στην προσπάθεια του κρητικού να σώσει την αραβωνιαστικά του. Η ίδια αντιφατική εικόνα βρίσκεται και στους *Ελεύθερους Πολιορκημένους* του 1834.

Αποσπώντας το ποιητικό θέμα της πώσης του Μεσολογγίου από ένα προηγούμενο του έργο που άφησε ανολοκλήρωτο (*Η Γυναίκα της Ζάκυνθος*), ο Σολωμός το επεξεργάζεται με τρόπο αυτόνομο σε δύο διαφορετικές παραλλαγές. Στην πρώτη, από το 1834 έως το 1844 περίπου, χρησιμοποιεί το Κρητικό Δίστιχο, μέτρο που χρησιμοποιεί και στον *Κρητικό*, ενώ στη δεύτερη παραλλαγή, από το 1844 ως το 1849, ο Σολωμός επεξεργάζεται το θέμα του σε ανομοιοκατάληκτο δεκαπεντασύλλαβο. Παρατηρούμε, λοιπόν, μία τάση του ποιητή προς τα πιο λιτά μετρικά σχήματα. Σ' αυτήν την περίοδο διατηρεί στη μετρική μόνο τον ανομοιοκατάληκτο δεκαπεντασύλλαβο στίχο, μέτρο παραδοσιακά ελληνικό, που έχει τις ρίζες του στη βυζαντινή λογοτεχνία. Έτσι, από τη διάσταση που πριν παρατηρήσαμε ανάμεσα στην ιταλική δομή και την ελληνική ευαισθησία, τώρα απομένει μόνο ένα ίχνος στα χειρόγραφα του, η παράλληλη δηλαδή χρήση των δύο γλωσσών στην επεξεργασία των ποιημάτων του, αφού ο Σολωμός συνεχίζει ακόμα ν' αποτυπώνει κυρίως τους ιταλικούς του στοχασμούς πλάι στους ελληνικούς του στίχους. Θα ήταν, νομίζω, επιπόλαιο, σ' αυτό το σημείο, να γίνει λόγος για ένα ξεκάθαρο διαχωρισμό. Θα έλεγα, αντιθέτως, ότι πρόκειται για ένα αποτέλεσμα που σχετίζεται με τη διαδικασία ελληνοποίησης του ποιητή και με τη χρήση των δύο γλωσσών. Ο Σολωμός ύστερα από πολλά χρόνια προσπάθειας καταφέρνει να διοχετεύσει στο έργο του τα δύο γλωσσικά συστήματα, εκμεταλλευόμενος την ιταλική γλώσσα που αποτελεί γι' αυτόν μια πλούσια πηγή άνευ προηγούμενο. Η ισορροπία ανάμεσα στις δύο γλώσσες όπως φαίνεται και στα χειρόγραφα του ποιητή είναι απόλυτη: ιταλική σκέψη και ελληνική στιχοποιία προχωρούν παράλληλα και συγχωνεύονται σαν αμάλγαμα μέσα στον ανομοιοκατάληκτο δεκαπεντασύλλαβο, μέτρο ελεύθερο πια από τη ομοιοκαταληξία, που αποκτά μια μουσική και συχνά σημασιολογική αυτονομία στο τέλος κάθε στίχου. Έτσι, κάθε στιχουργική αράδα γίνεται ένας μοναδικός ποιητικός πυρήνας που συνδέεται με τους άλλους σχηματίζοντας σύντομες λυρικές μονάδες, αυτόνομες μεταξύ τους, αφού δημιουργούν μια ξεχωριστή εικόνα. Ωστόσο, όμως, την ίδια στιγμή παραμένουν και εξαρτώμενες η μία από την άλλη, γιατί υπακούν στη δομή και στο γενικό θέμα του έργου. Επί του θέματος ο Σολωμός σημειώνει στα ιταλικά σε ένα του σχόλιο:

«Adatta alla forma spirituale [ovvero l'opera poetica] la storia della pianta che comincia dal seme e torna in esso, dopo aver trascorso tutte le forme vegetali come gradi dello sviluppo, cioè radice, tronco, foglie, fiori, frutta. Adattala pensando

profondamente per la Sostanza del soggetto, ed anche per la forma dell'Arte. Bada che questo processo abbia luogo senza la minima interruzione»¹⁶.

Μια πνευματική φόρμα (forma spirituale), λοιπόν, που αυξάνει σαν ένα φυτό. Από αυτό το φυτό, όμως, ο αναγνώστης καταφέρνει να διαβάσει μόνο μερικά μέρη και αυτό συμβαίνει επειδή ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που το έργο του Σολωμού θέτει είναι ο αποσπασματικός του χαρακτήρας. Στα χειρόγραφα του ποιητή υπάρχουν μόνο αποσπάσματα της φιλόδοξης δουλειάς που επιθυμούσε να φέρει εις πέρας. Στην πραγματικότητα, ιδιαίτερα αυτή την περίοδο της ποιητικής του δημιουργίας, δεν υπάρχει ποτέ μία φάση ολοκληρωμένης επεξεργασίας του έργου. Αντιθέτως, πρόκειται για μια αέναη και συνεχή διαδικασία σύνθεσης κατά τη διάρκεια της οποίας εγκαταλείπει ένα απόσπασμα για ν' αρχίσει να επεξεργάζεται ένα άλλο, ή για ν' αλλάξει θέμα. Μπορούμε, λοιπόν, να παρατηρήσουμε μια συνεχή δημιουργική διαδικασία που δεν αποκτά ποτέ μια ολοκληρωμένη όψη. Σ' αυτήν τη διαδικασία δε λείπουν ούτε οι σύντομοι λυρικοί πυρήνες (ελάχιστοι στίχοι στους οποίους ολοκληρώνεται μία εικόνα, μία πλευρά μόνο του γενικού θέματος, του φυτού που σταδιακά αυξάνει) που ο ποιητής μεταφέρει σχεδόν αμέσως από την πρώτη στη δεύτερη παραλλαγή των *Ελεύθερων Πολιορκημένων*. Ένας από αυτούς τους λυρικούς πυρήνες εμπεριέχει και τους στίχους που αφορούν, όπως θα δούμε παρακάτω, τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση.

Το κεντρικό θέμα των *Ελεύθερων Πολιορκημένων* αναπτύσσει ποιητικά το ζευγάρι πατρίδα-θάνατος. Αυτό αποτελεί, όμως, μονάχα τη βάση της πλοκής πάνω στην οποία το κεντρικό θέμα διασταυρώνεται αλληπάλληλα με άλλα θεματικά ζεύγη όπως αγάπη-θάνατος, θρησκεία-θάνατος και φύση-θάνατος. Έτσι το πραγματικό θέμα του έργου ανάγεται στη θεματική του αγώνα του ανθρώπου για την κατάκτηση της ηθικής ελευθερίας¹⁷ αγώνας που στο τέλος συναντά πάντα το θάνατο.

Το ιστορικό γεγονός από το οποίο εμπνέεται ο ποιητής τους *Ελεύθερους Πολιορκημένους* είναι η δεύτερη πολιορκία και η πτώση της πόλης του Μεσολογγίου. Η μακρά πολιορκία κράτησε από το Μάιο του 1825 έως τον Απρίλη του 1826. Η υπόθεση εστιάζεται στις τελευταίες ημέρες της πολιορκίας, που συμπίπτουν με την άνοιξη, την αναγέννηση της φύσης και με τις μέρες πριν το Πάσχα και την Ανάσταση του Χριστού –η πτώση του Μεσολογγίου συμβαίνει την Κυριακή των Βαΐων–.

Ο ποιητής δημιουργεί μια ιδανική και οργανική ομάδα ανθρώπων που τους ενώνει ένας κοινός σκοπός: έχοντας τελειώσει τις προμήθειες φαγητού και

¹⁶ Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *Αυτόγραφα Έργα*, ό. π., σελ. 475 (1-5).

έχοντας χάσει κάθε ελπίδα εξωτερικής βοήθειας, οι πολιορκημένοι αποφασίζουν να προσπαθήσουν να βγουν απ' την πόλη με τις γυναίκες και τα παιδιά, ενώ κάποιοι άντρες θα έμεναν να προστατεύσουν την πόλη μέχρι θανάτου. Γράφει ο Σολωμός επί του θέματος:

«Bisogna fare che il circolo piccolo in cui si muove la Fortezza apra nel fondo, anzi, nell'atmosfera sua, i più grandi interessi della Grecia per la posizione materiale (che vale tanto per chi vuol tenere quanto per chi vuol rapire) e per la posizione morale i più grandi interessi dell'umanità. Così è posto l'argomento in rapporto col sistema dell'universo [...] Fa' uscir netta piccolezza del luogo –il circolo ferreo ed impenetrabile onde fu cinto–. Così dalla piccolezza del luogo usciranno le grandi Sostanze»¹⁷.

Ένα από τα ποιήματα, λοιπόν, στο οποίο εγκαταλείπεται το πατριωτικό πνεύμα των προηγούμενων χρόνων παραχωρώντας τη θέση του στα «più grandi interessi dell'umanità» (τα ύψιστα συμφέροντα της οικουμένης). Η ασύγκριτα υλική ανωτερότητα τον πολιορκητών και η έλλειψη προμηθειών στο εσωτερικό αυτού του «circolo ferreo ed impenetrabile» (σιδερένιος κι αδιαπέραστος κύκλος) καθιστούν αδύνατη την ελευθερία. Από τη γενική, λοιπόν, πλοκή του έργου συνάγεται πως η μοναδική ελπίδα σωτηρίας για τους πολιορκημένους είναι η υποταγή στον εχθρό, θυσιάζοντας όμως την ελευθερία. Έτσι, η αντίθεση από το υλικό επίπεδο (δηλ. πολιορκημένοι-πολιορκητές) μεταφέρεται στο ηθικό επίπεδο (δηλ. ζωή-ελευθερία), και μέσω του διλήμματος της επιλογής ανάμεσα στη διατήρηση της ζωής ή της ελευθερίας, σταδιακά και οριστικά, όπως οριστική θα είναι και η πτώση της πόλης, ανατρέπεται η ισορροπία ανάμεσα στον άνθρωπο και τον κόσμο, ανάμεσα στο μικρόκοσμο και το μακρόκοσμο. Σ' αυτήν ακριβώς τη σύγκρουση, μεταξύ του ανθρώπου και του εξωτερικού κόσμου, πρέπει να εισαχθεί και η σχέση του ανθρώπου με τη φύση. Όπως γράφει ο Σολωμός:

«Η ζωή που ανασταίνεται με όλες της τές χαρές, αναβρύζοντας ολούθε, νέα, λαχταριστή, περιχυνόμενη εις όλα τα όντα· η ζωή αέρας, απ' όλα της φύσης τα μέρη, θέλει να καταβάλει την ανθρώπινη ψυχή· θάλασσα, γη, ουρανόσ συγχωνευμένα, επιφάνεια και βάθος συγχωνευμένα, τα οποία πάλι πολιορκούν την ανθρώπινη φύση στην επιφάνεια και εις το βάθος της»¹⁸.

Πράγματι, η φύση, η ομορφιά της άνοιξης που θυμίζει την υπόσχεση μιας ευτυχισμένης και ξενιοαστης ζωής, μέσω μιας αυτόνομης διαδικασίας αναγέν-

¹⁷ Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *Αυτόγραφα Έργα*, ό. π., σελ. 406 (B, 3-10).

¹⁸ Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *Ποιήματα*, επιμ. Α. Πολίτης, Ίκαρος, 1971, σελ. 216 και 249.

νησης –και δε θα ήταν υπερβολικό να τονίσουμε σ' αυτό το σημείο πως στον παραπάνω στοχασμό ο Σολωμός μιλάει για την ανοιξιάτικη φύση διαχωρίζοντάς την από την ανθρωπινή– γίνεται ένας επιπλέον εχθρός, μία ακόμη δυσκολία που οι πολιορκημένοι πρέπει να ξεπεράσουν προκειμένου να παραμείνουν πιστοί στο σκοπό τους και να σώσουν την ηθική τους ελευθερία. Αυτή η επιπλέον δυσκολία συνιστά μέσα στους *Ελεύθερους Πολιορκημένους* τον κεντρικό ρόλο της πλοκής. Αυτή η τελευταία πρόταση διαφαίνεται από τα παρακάτω τρία στοιχεία:

1. Το μέρος που αναφέρεται στη σχέση του ανθρώπου με τη φύση είναι ένας από τους λίγους λυρικούς πυρήνες που ο Σολωμός διατηρεί στο πέραςμα απ' την πρώτη στη δεύτερη επεξεργασία του έργου.
2. Αυτό το απόσπασμα, το μοναδικό σε όλο το έργο στο οποίο ο Σολωμός θέλησε να δώσει ένα συγκεκριμένο τίτλο, δηλαδή «Πειρασμός», αποτελεί το πιο σύνθετο, το πιο μακρύ και το καλύτερα επεξεργασμένο επεισόδιο σε όλη τη δεύτερη παραλλαγή του έργου.
3. Ο «Πειρασμός» αποτελεί το μοναδικό επεισόδιο, απ' όσα έχουν διατηρηθεί στην τελευταία παραλλαγή, που αναφέρεται σε όλους τους πολιορκημένους. Τα άλλα δύο επεισόδια –το όνειρο μιας κοπέλας που θυμάται το ευτυχισμένο παρελθόν της νιότης και το επεισόδιο στο οποίο οι γυναίκες καίνε τα προσωπικά τους αντικείμενα– συνδέονται μόνο με κάποια άτομα της πολιορκημένης πόλης¹⁹.

Απ' αυτά τα τρία στοιχεία μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο Σολωμός θέλει να βάλει στο κέντρο της τελευταίας παραλλαγής των *Ελεύθερων Πολιορκημένων* τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση. Είναι επίσης πιθανό ότι με αυτή την κίνηση θέλει επίσης να καταστήσει πρωταγωνιστή του έργου του όχι μεμονωμένα άτομα, αλλά ολόκληρη την πόλη, δηλαδή μία κοινωνία, μία κοινότητα που γεννάται μέσα από την ικανότητα που έχει το κάθε άτομο ξεχωριστά να συλλάβει, πλάι σε ό,τι τον διαφοροποιεί από τους άλλους, αυτό που κυρίως τον ενώνει με αυτούς. Μέσα από αυτήν τη διαδικασία ο ποιητής με τους *Ελεύθερους Πολιορκημένους* προτείνει μία κοινωνία που μπορεί να υλοποιηθεί μονάχα διαμέσου ενός κοινού σκοπού, ενός σκοπού ικανού να ενώσει όλους τους πολιορκημένους του «*circolo ferreo ed impenetrabile*» εναν-

¹⁹ Για περισσότερες πληροφορίες και επιχειρήματα, καθώς και για μια λεπτομερειακά φορμαλιστική ανάλυση του επεισοδίου του «Πειρασμού», βλ. Ερ. Γ. ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ, «Ο «Πειρασμός» των «Ελεύθερων Πολιορκημένων»», στο: «Καλή 'να η μαύρη πέτρα σου». Εφημερητικά κλειδιά στο Σολωμό, Εστία, 1992, σσ. 111-152.

τίον της φύσης και του ανοιξιάτικου πειρασμού της, ενός σκοπού που κατορθώνει να απομακρύνει τον κίνδυνο το κάθε άτομο να χαθεί απελπισμένο και μόνο του μέσα στους φόβους του. Σ' αυτό το σημείο θα ήθελα ν' αναφέρω μόνο έναν στίχο στον οποίο φαίνεται καθαρά η τραγική κατάσταση των πολιορκημένων:

*Εκείθε με τους αδελφούς, εδώθε με το χάρο*²⁰.

Εκτός από την τέλεια δομή που στηρίζεται στη μετρική παύση του στίχου, η οποία μοιράζει το δεκαπεντασύλλαβο στη μέση, και ταυτίζει με τον τρόπο αυτό, και σημασιολογικά, τη μορφή του στίχου με τα σύνορα της πολιορκημένης πόλης, ο στίχος, με υψηλότερη αίσθηση ποιητικού μέτρου, περικλείει επίσης και την τραγικότητα της επιλογής των πολιορκημένων. *Εκείθε με τους αδελφούς*, αλλά χωρίς ελευθερία, γιατί η επιβίωση θα σήμαινε υποταγή στον εχθρό, *εδώθε με το χάρο*, αλλά ηθικά ελεύθεροι. Τα σύνορα της πολιορκημένης πόλης, ο αδιαπέραστος σιδερένιος κύκλος, γίνεται ένα όριο που χωρίζει τη ζωή απ' το θάνατο και παράλληλα την υποταγή απ' την ελευθερία. Η επιλογή είναι στα χέρια του ανθρώπου. Ωστόσο, η επιλογή ανάμεσα στη ζωή-υποταγή και στο θάνατο-ελευθερία γίνεται ακόμα πιο δυσβάσταχτη εξαιτίας του ανοιξιάτικου «Πειρασμού». Η σύγκρουση που δημιουργεί αυτή την τόσο τραγική θέση φτάνει στο υψηλότερό της σημείο ακριβώς τη στιγμή που ο άνθρωπος έρχεται σ' επαφή με τη φύση: μια φύση εκθαμβωτική, γοητευτική, θαυμάσια που παρεμβαίνει ζητώντας από τους πολιορκημένους να συμμετάσχουν στο εξαισίο της θάυμα. Η συμμετοχή σ' αυτήν την ομορφιά, όμως, θα σήμαινε υποταγή. Ας διαβάσουμε όμως τους στίχους:

*Έστησ' ο Έρωτας χορό με τον ξανθόν Απρίλη,
Κι η φύσις ήγρε την καλή και τη γλυκεία της ώρα,
Και μες στη σκία που φούντωσε και κλει δροσιές και μόσχους
Ανάκουστος κिलाϊδισμός και λιποθυμισμένος.
Νερά καθάρια και γλυκά, νερά χαριτωμένα,
Χύνονται μες την άβυσσο τη μοσχοβολισμένη,
Και παίρνουνε το μόσχο της, κι' αφήνουν τη δροσιά τους,
Κι' ούλα στον ήλιο δείχνοντας τα πλούτια της πηγής τους,
Τρέχουν εδώ, τρέχουν εκεί, και κάνουν σαν αηδόνια.
Έξ' αναβρύζει κι' η ζωή σ' γη, σ' ουρανό, σε κύμα.
Αλλά στις λήμνης το νερό, π' ακίνητο 'ναι κι' άσπρο,
Ακίνητ' όπον κι' αν ιδής, και κάτασπρ' ως τον πάτο,*

²⁰ Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *Ποιήματα*, επιμ. Λ. Πολίτης, Έκτος, 1971, σελ. 249.

*Με μικρόν ίσκιον άγνωρον έπαιξ' η πεταλούδα,
Που 'χ' ευωδίσει τς ύπνους της μέσα στον άγριο κρίνο.
Αλαφρούσκιωτε καλέ, για πες απόψε τι 'δες
Νύχτα γιομάτη θαύματα, νύχτα σπαρμένη μάγια!
Χωρίς ποσώς γης, ουρανός και θάλασσα να πνένε,
Ουδ' όσο κán' η μέλισσα κοντά στο λουλουδάκι,
Γύρου σε κάτι ατάραχο π' ασπρίζει μες στη λίμνη,
Μονάχο ανακατώθηκε το στρογγυλό φεγγάρι,
Κι' όμορφη βγαίνει κορασιά ντυμένη με το φως του²¹.*

Αυτό είναι το απατηλό κάλεσμα της φύσης. Η απάντηση στο κάλεσμα αυτό, όμως, θα φθάσει αμέσως ξεκάθαρη, σαφέστατη, γεμάτη σιγουριά και θα είναι απροσδόκητα αρνητική, περιγράφοντας έτσι με ιδιαίτερη αίσθηση του ποιητικού μέτρου την ταλάντευση της ψυχής των πολιορκημένων, όπως αυτή διαμορφώνεται μέσα στη μοναδική πια φωνή που ακούγεται, δηλαδή του χορού, τονίζοντας με τον τρόπο αυτόν την οριστική ρήξη ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση:

Έρμα 'ν' τα μάτια, που καλείς, χρυσέ ζωής αέρα²².

Η δημιουργία αυτής της διαλογικής σχέσης καταστρέφει κατηγορηματικά την ισορροπία, τη χαρά και την ελπίδα της σωτηρίας, που αναφέρονται στο πρώτο μέρος του διαλόγου με το ανοιξιάτικο κάλεσμα. Έτσι, το λυρικό επεισόδιο του «Πειρασμού» φανερώνει τον πραγματικό χαρακτήρα της σχέσης του ανθρώπου με τη φύση, που από πηγή αρμονίας γίνεται πηγή τραγικότητας: από τη μια μεριά υπάρχει η ζωή την οποία οι πολιορκημένοι μπορούν να γευθούν μόνο αν υποταχθούν, απ' την άλλη η άρνηση της υποταγής, δηλαδή η κατάκτηση της ηθικής ελευθερίας, που ισοδυναμεί όμως με το σίγουρο θάνατο.

Μέσα από αυτό το μοτίβο η φύση αποκτά το ρόλο της εχθρικής δύναμης που έρχεται σε αντίθεση με τον αγώνα των πολιορκημένων για την αντίσταση, ενώ οι κάτοικοι του μικρού Μεσολογγίου, με τη σειρά τους, αποκτούν το ρόλο των ηρώων. Η σωτηρία, λοιπόν, ταυτίζεται με την υποταγή και ο θάνατος με την ανυποταγή, δηλαδή την κατάκτηση της ηθικής ελευθερίας. Έτσι, προκύπτει η ταύτιση της φύσης με την εξωτερική εχθρική δύναμη η οποία φέρνει αντιμέτωπες τη ζωή με την ελευθερία. Το προτεινόμενο ερμηνευτικό αυτό σχήμα φαινομενικά δεν μπορεί να οδηγήσει πουθενά, αν όχι σε ένα αδιέξοδο. Θα

²¹ Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *Ποιήματα*, επιμ. Α. Πολίτης, Ίκαρος, 1971, σσ. 243-245.

²² Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *Ποιήματα*, επιμ. Α. Πολίτης, Ίκαρος, 1971, σελ. 246. Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *Αυτόγραφα Έργα*, ό. π., σελ. 559 (Α, 13-23).

τολμούσα να πω, όμως, ότι ο σκοπός του Σολωμού δεν είναι να οδηγήσει τον άνθρωπο σε μια κόλαση δίχως τέλος, και αυτό γιατί μέσα από το διάλογο φύση-άνθρωπος διαμορφώνεται ένα βαθύτερο ζήτημα, αυτό της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας. Έτσι, το κάλεσμα της άνοιξης προσπαθεί να γοητεύσει τον άνθρωπο και να τον αναγκάσει να υποταχθεί προβάλλοντας τη διαφορά μεταξύ της ηθικής ελευθερίας και της επιβίωσης. Απ' τη άλλη μεριά, όμως, η απάντηση της τραγικής άρνησης της κοινής και μόνης φωνής της πολιορκημένης πόλης που αντιστοιχεί με το σίγουρο θάνατο, αποτελεί από πλευράς του ανθρώπου μια έκφραση άρνησης διαχωρισμού των αξιών του, δηλαδή της ανθρωπίνης ζωής και της ελευθερίας. Έτσι, στην πραγματικότητα, η σύγκρουση του ανθρώπου με τη φύση υπολογίζει την ελευθερία ως απαραίτητη αξία της ζωής (χωρίς ελευθερία η ζωή δεν αντιπροσωπεύει καμία αξία). Στην ουσία, αυτή η άρνηση επαληθεύει την αξία της ακεραιότητας της ζωής²³. Και μέσω αυτής της διαδικασίας διαγράφεται στο ποιητικό έργο μια πορεία που υπερβαίνει τη ζωή με την καθαρά βιολογική σημασία της λέξης (που θα σήμαινε μονάχα ατομική επιβίωση) και αποκτά μια ευρύτερη έννοια της αξίας της ανθρωπίνης ζωής: ταυτίζεται με την ακεραιότητα και την ανθρωπινή αξιοπρέπεια, που πραγματοποιείται μέσω ενός κοινού σκοπού των ανθρώπων που μένουν πάντα πολιορκημένοι από τον «*circolo ferreo ed impenetrabile*» της φύσης, της ζωής και του αέναου αγώνα τους έως το τέλος.

4. Ο ΠΟΡΦΥΡΑΣ

Ο Σολωμός δε θα κατορθώσει ποτέ να ολοκληρώσει τη φιλόδοξη αρχιτεκτονική εργασία των *Ελεύθερων Πολιορκημένων*. Γύρω στο 1849 εγκαταλείπει οριστικά το έργο της ζωής του, όπως συχνά αποκαλείται από την κριτική, και ξεκινά να δουλεύει πάνω σε ένα καινούριο κείμενο που τιτλοφορείται *Ο Πόρφυρας*. Στην ουσία, με αυτό το ποίημα ο Σολωμός ολοκληρώνει μια «τριλογία» που το βασικό θέμα της ήταν η σχέση του ανθρώπου με τη φύση.

Όπως στους *Ελεύθερους Πολιορκημένους*, έτσι και στον *Πόρφυρα* ο ποιητής εμπνέεται από ένα πραγματικό γεγονός: ένας νέος άγγλος στρατιώτης ενώ κολυμπούσε στο λιμάνι της Κέρκυρας πέφτει θύμα επίθεσης ενός καρχαρία που τον καταβροχθίζει. Την επόμενη μέρα, η θάλασσα ξεβράζει το πτώμα.

Το ποίημα αρχίζει με την εικόνα του νεαρού κολυμβητή που απολαμβάνει τη θάλασσα και την ομορφιά της φύσης. Η πλοκή προχωρά με την απότομη εμφάνιση του πόρφυρα και την απειλή του θανάτου, φτάνοντας στην απο-

²³ Ερ. Γ. ΚΑΨΜΕΝΟΣ, «Καλή 'ναι η μαύρη πέτρα σου», ό. π., σσ. 150-152.

κορύφωση με τη συνειδητοποίηση από πλευράς του νεαρού άγγλου, τη στιγμή του θανάτου, της πραγματικής αξίας της ζωής του και της θέσης του μέσα στη φύση. Να πώς περιγράφει ο ποιητής τη σκηνή που εμφανίζεται ο πόρφυρας:

«Al giovinetto nuotante l'uccelletto mandava suoi canti dalla rupe, i suoi mormorii l'onda purissima, il cielo le sue bellezze, e mentre tutta la natura gli sorride e diventa sua, i suoi occhi incontrano là vicino un orribile mostro, e ohimè lontana è la spada! Ma risorgente l'anima dal seno della voluttà e del piacere fa delle braccia spada improvvisa. La lotta fu breve; e l'irrazionale forza mostruosa non sa qual mondo di grandezza distrusse! Breve fu la durata, immenso ed indeclinabile l'eminente coraggio. Esso non cessò che colla vita. In lui era la tromba e la spada, in lui le forze riunite delle schiere compagne»²⁴.

«Un paradiso di felicità gli era serbato avanti di morire. Nel momento che nel calore della pugna sentì come sogno spezzatosi il braccio, rapido come lampo, retrocesse in sé medesimo e conobbe se stesso. In quell'istante l'offerta della Corona sarebbe stata disprezzata»²⁵.

Ο Σολωμός με τον *Πόρφυρα* επιστρέφει για τελευταία φορά στο θέμα του αντιφατικού χαρακτήρα της φύσης: από τη μια μεριά η ομορφιά, η χαρά και η ευτυχία, στοιχεία στα οποία πάντοτε ο άνθρωπος τείνει, και από την άλλη ο θάνατος. Ενώ στον *Κρητικό*, όμως, ο θάνατος αφορά την αρραβωνιαστικιά και στους *Ελεύθερους Πολιορκημένους* την τραγική επιλογή από μεριάς του συνόλου, στον *Πόρφυρα* ο άνθρωπος αντιμετωπίζει μόνος του τη βία της φύσης και το θάνατο. Η φυσική γοητεία της αρμονικής εικόνας εξαπατά γοητεύοντας το νεαρό άγγλο που πιστεύει ότι συμμετέχει σ' αυτό το θαύμα:

*Φύση, χαμόγελ' άστραψες κι' εγίνηκες δική του
Ελλίδα, τόδεσες το νου μ' όλα τα μάγια πόχεις
Νιος κόσμος όμορφος παντού χαράς και καλοσύνης*²⁶.

Οι στίχοι υπαινίσσονται σχεδόν την τέλεια ταύτιση ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση, αλλά παράλληλα προαναγγέλλουν και εισάγουν κιάλας διακριτικά τη δεύτερη όψη που η φύση αποκαλύπτει ακολούθως με την απότομη και βίαιη εμφάνιση του πόρφυρα. Η ευδαιμονία του ανέμελου κολυμβητή μεταμορφώνεται ακαριαία στο θανάσιμο αγώνα του νέου απέναντι στο «φοβερό τέρας». Η φύση γίνεται φορέας και χώρος ομορφιάς, αλλά παράλληλα και θανάτου. Μια διττή όψη που η φύση αποκαλύπτει μονάχα στην επαφή της με τον

²⁴ Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *Αυτόγραφα Έργα*, ό. π., σελ. 559 (Α, 13-23).

²⁵ Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *Αυτόγραφα Έργα*, ό. π., σελ. 560 (1-5).

²⁶ Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *Ποιήματα*, επιμ. Α. Πολίτης, Ίκαρος, 1971, σελ. 254 και 255.

άνθρωπο. Έτσι, σε αυτό το περιβάλλον ο νέος συνειδητοποιεί ποια είναι η θέση του μέσα στη φύση. Ο άνθρωπος συναντά και αναγνωρίζει τη θνησιμότητά του που τον απομακρύνει από τη μητρική αγκαλιά της φύσης. Αυτή η συνειδητοποίηση, όμως, δεν ακινητοποιεί τον άνθρωπο, ούτε μπροστά στη φυσική ομορφιά και γοητεία, ούτε μπροστά στη βία του πόρφυρα. Ο νεαρός άγγλος αντιδρά τόσο στη γοητευτική εξαπάτηση της φύσης (πράγμα το οποίο φανερώνει η άμεση αντίδραση στην εμφάνιση του πόρφυρα) όσο και στη φυσική βία. Αναφέρω τους συγκεκριμένους στίχους:

*Κι' ευθύς ξυπνά στ' ελεύθερο γυμνό κορμί π' αστράφτει,
Την τέχνη του κολυμπιστή μ' αυτήν του πολεμάροχου²⁷.*

Η τέχνη της κολύμβησης δίνει τη θέση της στην τέχνη του πολέμου. Μέσω αυτής της αντίδρασης ο Σολωμός περιγράφει ένα άτομο που καταφέρνει να απαλλαγεί τόσο από τη γοητευτική όσο και από τη βίαιη όψη της φύσης. Πράγματι, ο νεαρός άγγλος γλιτώνει τόσο από την ελπίδα ενός παραδείσου όσο και από το φόβο της κόλασης, απελευθερώνεται από όλα αυτά και απομένει μόνος του απέναντι στο θάνατο.

Η απελευθέρωση αυτή του νεαρού από τις όψεις της φύσης τον οδηγεί σε μια βαθιά και γαλήνια συνειδητοποίηση της θνητής του υπόστασης και της θέσης που κατέχει στη φυσική αλυσίδα:

*Πριν πάψ' η μεγαλόψυχη πνοή χαρά γεμίζει
Άστραψε φως κι' εγγώρισεν ο νιος τον εαυτό του²⁸.*

Μια συνειδητοποίηση, θα μπορούσε να πει κανείς, που ακυρώνει τον αντιφατικό χαρακτήρα της φύσης, ενώνοντας τα αντιφατικά της στοιχεία σε μία αδιαχώριστη μονάδα που οδηγεί πάντοτε τον άνθρωπο μπροστά στο θάνατο. Αυτό, όμως, προϋποθέτει και την αποδοχή από πλευράς του ανθρώπου αυτής της ενότητας της μονάδας της φυσικής όψης, η οποία θα συνεχίζει αέναα την αυτόνομή της πορεία την ίδια στιγμή που ο άνθρωπος θα επιδιώκει τον αγώνα σε αυτήν την ενότητα μέχρι θανάτου.

Πιστεύω ότι αυτό είναι το σημείο που προσεγγίζει η ποίηση του Σολωμού στο τέλος της. Ένα σύμπαν που ξεκινά από το μοίρασμα του ποιητή ανάμεσα στις δύο γλώσσες του και που διανύοντας μια μακρά πορεία μέσα στη δίνη της μορφής, της μουσικής, της έννοιας, της τέχνης, της κουλτούρας, της φύσης, της

²⁷ Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *Ποήματα*, επιμ. Α. Πολίτης, Ίκαρος, 1971, σελ. 255.

²⁸ Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ, *Ποήματα*, επιμ. Α. Πολίτης, Ίκαρος, 1971, σελ. 255.

ποίησης και της σκέψης κατορθώνει να συγχωνεύσει όλα αυτά τα στοιχεία στο ποιητικό του έργο το οποίο καθίσταται για τον άνθρωπο χώρος αυτοσυνείδησης. Σε αυτό το μοναδικό σύμπαν, ο άνθρωπος σβήνει μετά από έναν μακρύ αγώνα εναντίον της φύσης, η οποία του προσφέρει μονάχα ένα πράγμα: τη χάρη και τη συνειδητοποίηση της αξιοπρέπειας ότι υπήρξε άνθρωπος.

Χρήστος ΜΠΙΝΤΟΥΔΗΣ

*Università di Roma «La Sapienza»
V. Al. Malladra, 30, scala B, int. 15
00157 ROMA (Italia)
mpintoudis@hotmail.com*

